

אמרתי:

"אולי חבל שירושלים היא עיר קטנה ואי-אפשר לתעות בה וללכת לאיבוד."

מיכאל לינה אותי לאורך רחוב מליסנדה, רחוב הנביאים ורחוב שטראוס הנקרא גם רחוב הבריאות, על שם בית-הבריאות. נפש היה לא פגשנו. כאילו נטשו התושבים את העיר ואנחנו שנינו אדוני העיר. כשהייתי ילדה הייתי משחקת עם עצמי במשחק נסיכת העיר. התאומים גילמו נתינים צייתניים. לפעמים הייתי משסה אותם להיות נתינים סוררים, אחר-כך הייתי כופפת אותם ביד קשה. זה היה תענוג עדין. בלילה בחורף דומים בניני ירושלים לחזיות באפור קרוש על-פני יריעה שחורה. נוף של אלימות כבושה. ירושלים יודעת להיות עיר מופשטת: אבנים, ארנים וברזל חלוד.

חתולים זקורי-זנב חצו את הרחובות השוממים. חומות סימטה השיבו אלינו את הד פסיעותינו לאחר שזייפו אותן להיות עמומות וממושכות.

2

מיכאל ואני נדברנו להיפגש ליד קולנוע אדיסון.

ירדנו במדרון רחוב ישעיהו לכיוון רחוב גאולה. כוכבים חריפים נראו בשמי ירושלים. הרבה פנסים מנדטוריים נהרסו בהפגזות בימי מלחמת-השחרור. בשנת חמישים עדיין היו רובם מנופצים. מבעד למפלשי הסימטאות יכולנו לראות צל הרים.

"אחיות-עינים ולא עיר היא זו," אמרתי אני, "מכל עבר פולשים ההרים פנימה: הקאסטל, הרי-הצופים, אוגוסטה-וויקטוריה, נבי סמואל, מיס קרי. לפתע מתגלה שהעיר היא רופפת מאוד."

מיכאל אמר:

"ירושלים לאחר גשם גורמת עצב. ומתי, למעשה, אין היא מעוררת עצב. אבל בכל שעה ובכל עונה העצב הוא שונה."

20-1 נ

3

עברנו על-פני חומות המחנה הצבאי שנקר. לפני שנים רבות היה כאן בית-יתומים סורי. שם זה הזכיר לי מועקה ישנה מאוד שלא יכולתי להיזכר בסיבתה. פעמון רחוק צילצל וצילצל מצד מורח. לא רציתי לספור את פעימותיו. מיכאל ואני היינו חבוקים. כף-ידי היתה קפואה וכפו של מיכאל חמה.

23 נ

4

בערב נערכה מסיבת-ידידים באחד מאולמי-ההרצאות שבבנין ראטיסבון. רוב מחלקות האוניברסיטה שכנו לפני עשר שנים, בשנת חתונתנו, באגפים של מנזרים נוצריים. הבנינים שעל הרי-הצופים נותקו מן העיר בעקבות המלחמה. ירושלמים ותיקים עדיין האמינו כי זהו ניתוק זמני. הרבו להשמיע נבואות פוליטיות. היתה מועקה. גבוה מאוד וקר היה האולם בבנין ראטיסבון אשר בו נערכה המסיבה. והתקרה היתה מפויחת. הרבה סמלים מטושטשים, קלוסי-צבע, היו מצוירים על התקרה. במאמץ גדול הצלחתי להבחין בציורי תחנות מסוימות בדרך שבין הלידה הקדושה לבין הצליבה. סילקתי את מבטי מן התקרה.

21 נ

היה דרדור קל של אבני-חצץ במדרון רחוב צפניה לכיוון שכונת
 הבוכארים. נגיעת האבנים הקטנות בעורי לא היתה מכאיבה. כאילו
 היה זה חצץ של אבני-צמר. אבל האויר רעד רעידה עצבנית כמו
 חתול לפני קפיצה רועד וסומר. לאט גלש הסלע הגדול מהר-הצופים,
 חתך את שכונת בית-ישראל החדשה כאילו היא שכונה של בתי דומינו
 והתגלגל במעלה רחוב יחזקאל הנביא. אני חשתי כי סלע גדול איננו
 רשאי להתדרדר בעליה והוא חייב להתכוון למדרון - כי אם לא, לא
 יהיה זה הוגן. פחדתי שהמחרוזת החדשה שלי תיקרע מצוארי ותאבד
 לי ואהיה ראויה לעונש. פניתי לברוח, אבל האיש הזקן פרש את
 שקו לרוחב הכביש ועמד עליו ואי-אפשר היה למשוך את השק מפני
 שהאיש היה כבד. אני נלחצתי אל גדר למרות שידעתי כי אלכלך
 את שמלתי האהובה ביותר ואז בא עלי הסלע הגדול וגם הסלע הגדול
 היה כמו עשוי מצמר רך ולא קשה. נטו והתפוררו בנינים בשורה ארוכה
 קרסו בסחרור אטי כמו גיבורים מהודרים נרצחים בתפארת על בימת
 האופרה. המפולת לא הכאיבה. היא כיסתה אותי כמו כסת חמה כמו
 ערימת מוך. זה היה חיבוק רך ומתאפק שאיננו בא מלב שלם. מבין
 ההריסות עלו נשים קרועות. מרת טרנופולר היתה ביניהן. הן קוננו
 בניגון מזרחי כמו המקוננות השכירות שראיתי בהלניית יוסף אבי בחצר
 ליד ביתן-ההלניות של בית-החולים "ביקור-חולים". המונים רבים זרמו
 ילדים רזים אדוקים בפאות במעילים שחורים זרמו חרש מכיוון אחוה
 גאולה סנהדריה בית-ישראל מאה שערים תל-ארזה. נחתו על ההרי-
 סות חיטטו וחיטטו ערמומיים. הם היו קדחתניים ושוקקים. קשה היה
 להביט בהם בלי להיות ביניהם. הייתי ביניהם. וילד אחד לבוש בתחפור
 שת של שוטר עמד מרחף גבוה מאוד על מרפסת מתפוררת תלויה
 בראש קיר בלי בית. הילד הזה צחק מרוב שמחה מפני שאני שכבתי
 כך על הכביש. זה היה ילד גס. חולה זרוקה על הכביש ראיתי מכונית
 משוריינת ירוקה מנדטורית מחליקה לאט. ברמקול בצריח המכונית
 המשוריינת דיבר קול עברי. היה זה קול מתון וגברי עושה זרם נעים
 עד כפות-הרגלים. הוא הכריז על תקנות העוצר הכללי. מי שייתפס
 בחוץ יִירָה בלי אזהרה מוקדמת. רופאים עמדו סביבי מפני שהייתי
 חולה על הכביש ולא יכולתי לקום. הרופאים דיברו פולנית. הם
 אמרו: סכנת התפשטות מגפות. הפולנית היתה עברית אבל עברית
 שניה. הכלניות הסקוטיות מצפות לגדודי התגבורת בכובעים בצבע
 דם בשתי המשחתות האנגליות דראגון וטיגריס. פתאום צנח הילד
 בבגדי שוטר צנח מן המרפסת שבגבהי הקיר בלי בית צנח וראשו
 למטה כלפי המדרכה צנח לאט-לאט כאילו הנציב העליון גנרל
 קאנינגהאם כבר ביטל את כל גזירות-הכובד שנגזרו על הישוב העברי
 בארץ צנח כמו שלג בלילה לכיוון המדרכה ההרוסה צנח ואני לא יכולתי
 לצעוק.

אני מתעוררת לפנות־בוקר. עיר רחוקה ירושלים. גם כשגרים בה. גם כשנולדים בה. אני מתעוררת ושומעת רוח בסימטאות מקור־ברוך. צריפים של פח בנויים בחצרות ועל הגזוזטראות הנושנות. הרוח נוגעת בהם. גם בגדים רטובים מאֲושים על חבלי־הכביסה המתוחים לרוחב הרחוב. פועלי־הנקיון גוררים פחי אשפה אל גדות המדרכות. יש ביניהם אחד המגדף תמיד בקול ניחר. בחצר זרה נותן תרנגול צעקה זועפת. קולות רחוקים מתרגשים מעבָרים. איזו הצטמררות דרוכת־מנוחה סביב. הילולת התולים טרופית־שוקה. יריה בודדת בקצה החושך צפונה. נהמת מנוע רחוק. אַנקת אשה בדירה אחרת. שיר פעמונים רחוקים ממזרח. אולי מכנסיות העיר העתיקה. רוח חדשה מפלחת את הצמרות. עיך של ארנים ירושלים. בין הארנים לבין הרוח שוררת אהדה מתוחה. ארנים זקנים בתלפיות בקאטאמון בבית־הכרם מאחורי שנלר חורשות שחורות. עכשיו בכפר הנמוך עין־כרם ערפילים לבנים לפנות־בוקר שליחים של ממלכת צבעים אחרים. המנזרים מוקפים חומות גבוהות בכפר הנמוך עין־כרם. הרי גם בתוך החומות לוחשים ולוחשים ארנים. דברים חמורים מתקשרים באור העיור לפנות־בוקר. — — —

טיוול גדול ערכנו מיכאל ואני אותו ערב. דרך שכונת הבוכארים ירדנו לרחוב שמואל הנביא עד שער מנדלבאום, ומשם עקפנו במשעול שבין בתי אונגארין אל השכונה החבשית, אל מוסטארה ואל קצה רחוב יפו, עד כיכר נוטר-דאם. זוהי עיר צורבת. רבעים שלמים כמו תלויים על בלימה. אבל בהסתכלות אחרת תתגלה עצמת-כבודות שאין לה שיעור: השרירות המפותלת אשר בסיעוף הסימטאות המעוקלות. מבוך של מבנים ארעיים, צריפונים, מחסנים וקרפיפים נשענים בחימה כבושת על בניני האבן האפורה אשר צבעה מתקרב לפעמים אל הכחלחל ולפעמים אל האדמדם. מרזבי-פח מחלידים. שרידי קירות בלי בית. התמודדות עזה ודוממת בין האבן לבין הצמחה העיקשת. מגרשי אשפות וקוצים. ובעיקר, משחקי-הטירוף של אור: אך לרגע תצצת עב קטנה בין הדמדומים לבין העיר, וכבר ירושלים אחרת. והחומות.

בכל שכונה בכל פרך קיים מרכז סמוי מוקף חומה גבוהה. מבצרים עינים מסתגרים מפני עובר-ושב. מי זה יוכל להתאזרח כאן בירושלים, שואלת אני, אם גם יגור כאן מאה שנה. עיר של חצרות סגורות, נפשה התומה מאחורי חומות קודרות אשר בראשן נעוצים שברי-זכוכית דקרניים. אין ירושלים. פירורים מושלכים במזיד כדי להטעות אנשים תמימים. קליפות בתוך קליפות והגרעין אסור. אני כותבת: נולדתי בירושלים. ירושלים עירי, זאת לא אוכל לכתוב. הן אינני יודעת מה אורב עדיין בעומק מגרש הרוסים, מאחורי חומת שגלר, בחביון המנזרים בכפר עין-כרם, במובלעת ארמון הנציב על גבעת העצה הרעה. זוהי עיר אסופה אל תוך נפשה.

ברחוב מליסנדה, לאחר שהועלו אורות בפנסים, עט על מיכאל יהודי מגדל ובעל-צורה, אחז בכפתור-מעילו כפוגש מפר ותיק, ובזו הלשון צה אל בעלי:

"ימח שמך עוכר ישראל, הלואי שתמות."

מיכאל נדהם והחזיר מפני שאין הוא בקי במשוגעי ירושלים. הזר חיך חיוך אוהד ביותר, והוסיף במנוחה:

"כן יאבדו כל אויבי השם, אמן ואמן."

אולי התכוון מיכאל לפתוח ולהסביר לזר כי טעה בו והחליף בראש שונאיו. אבל האיש כיון אל נעליו של מיכאל וחתם בנחת:

"טפו עליך ועל כל משפחתך לעולם ועד, אמן ואמן."

כפרים ופרוורים סוגרים על ירושלים טבעת הדוקה, כאנשים סקרניים סביב אשה פצועה מוטלת על הכביש: נבי-סמואל, שעפאט, שייך-ג'ראח, עיסאווייה, אוגוסטה-ויקטוריה, ואדי-ג'וז, סילואן, צור-באחר, בית-צפפה. יאגרפו אצבעות ידם והעיר נמחצת.

בוקר כחול ושקוף חל על ירושלים. אפילו אבני החומות האפורות של מחנה שנלר מתאפקות מלהיראות כבדות. ובמגרשים העזובים צמיחה עזה, שוקקת: ירוקת-החמור, ברקנים, חבלבל, ועוד עשבי-פרא שאינני יודעת את שמם ובהכללה קוראים להם בשם עשבים שוטים.

— — —

אנחנו עוברים על-פני שער-הברזל הכבד אשר למחנה שנלר. מעולם לא הייתי בתוך החומות הקודרות האלה. בילדותי ישב כאן צבא אנגלי ומכונות-יריה הזדקרו מבין החרפים. לפני שנים רבות נקרא המבצר הזה בשם בית-יתומים סורי. זהו שם מוזר המתכוון אלי על-פי דרכו.

זקיף בהיר-שער עומד לפני השערים ונושף על קצות אצבעותיו כדי לחמם אותן. בעברנו משפיל החייל הצעיר את מבטו אל רגלי, אל הרוח שבין החצאית לבין הגרבים הלבנים הקצרים. אני מוצאת לחייד אליו. הוא נועץ בי מבט קודח: בושה, רעב, עָרְגָה והתנצלות בלולים במבטו.

116 ע"ה

בחצרות המסולעות פרושה רפידת מחטי-אורן מתות. הסתיו הוא נוקשה וסמך. רוח מטאטאה פגרי עלים מחצר שוממת אל חצר שוממת. לפנות-בוקר מנגנים בשכונת מקור-ברוך צריפי-הפח שעל הגזוזטאות. תנועת הזמן המופשט דומה לתסיסת גבישים כימיים במבחנה: צחורה מרהיבה וארסית. בליל העשרה לאוקטובר, לפנות-בוקר, שמעתי מרחוק נהמת מנועים כבדים. היה זה רעם נמוך, כמחניק בחזקה איזו אנרגיה גואה. טנקים הותנעו בין חומות מחנה שנלר הסמוך לשכונתנו. הם התגעשו עמומות על שרשראותיהם. אני השויתי אותם לכלבים דלוחים ונזעמים הממתחים בזעף את השלשלת אשר לצוארם. - - -

במכולת סיפרו שכנות כי הלגיון הערבי חופר עמדות-תותחים מסביב לירושלים. קופסות-שימורים, נרות ומנורות-נפט נחטפו מעל מדפי המכולת. גם אני קניתי חבילת מצות. בשכונת סנהדריה ירו שומרים בלילה. בחורשת תל-ארזה הוצבו כוחות חיל-התותחנים. ראיתי חיילי-מילואים פורשים רשתות-הסנאה

בשדה מאחורי גן-החיות התנ"כי. חברתי הטובה הדסה באה כדי לספר מפי בעלה כי עד לפנות-בוקר נמשכה ישיבת הממשלה, והשרים בצאתם נראו נרעשים. בלילות עולות העירה רכבות מלאות צבא. בקפה אלנבי שברחוב המלך ג'ורג' ראיתי ארבעה קצינים צרפתיים יפי-תואר. הם חבשו כובעי-מצחיה, וסרטי-ארגמן חבהיקו על כתפיהם. רק בקולנוע ראיתי כמותם לפנים.

וברחוב דוד ילין, בשובי מן הצרכניה עמוסה סלי-קניות, עברתי על-פני שלושה צנחנים שלבשו מדי-שדה מנומרים. תת-מקלעים היו תלויים על כתפיהם. הם המתינו בתחנת האוטובוס מספר 15. אחד מהם, שחרחר וגרמי, קרא אלי: "בובה". גם חבריו הצטרפו אל צחוקו. אני חיבבתי את צחוקם.

לילה היה בדאנציג. תל-ארוזה וחורשותיה עמדו בשלג. ערבה גדולה נפרשה על כל מחנה-יהודה אגריפס שיך-באדר רחביה בית-הכרם קרית-שמואל תלפיות גבעת-שואל, עד מדרונות כפר ליפתא. ערבה ערפל וחושך. זו היתה דאנציג שלי. אי צמח באמצע האגם שבמורד רחוב ממילת. עליו עמד פסל הנסיכה. בתוך האבן אני.

אבל בין חומות מחנה שנלר התקשרה תנועה סמויה. מרי חנוק הוחש שם. שתי המשחתות השחורות דראגון וטיגריס הרימו עוגן. סכיני חרטור מיהן האדירים חתכו בקרומי הקרח. מלח מכורבל ניצב בתצפית בראש התורן המתנודד. גופו היה של שלג כמו הנציב העליון של שלג אשר חצבנו, חליל, חנה ועזיו, בחורף בשלג הגדול של שנת ארבעים ואחת. טנקים נמוכים ורחבים שירשרו ודרסו בחשכה על-פני חלקת-הקרח במורד רחוב גאולה לכיוון שכונת מאה-שערים. בשערי מחנה שנלר הסתודדה בלחש חבורת קצינים קרביים עטופים מעילי-רוח גסים. לא אני ציויתי על התנועה הזאת. מצותי היתה הקפאון. היה זה קשר. בלחשה נמרצת הועברו פקודות חמורות. באויר השחור התערסל שלג קל. קצרות וחדות קישקשו בריחי רובים. ובקצות שפמים עבותים גלי-דים של כפור הכסיפו.

כבדים ודייקניים-להשחית חילחלו הטנקים הנמוכים בחוצות עירי הנרדמת. הייתי לבדי. הגיעה שעתם של התאומים להתגנב אל מגרש-הרוסים. הם באו דמומים ויחפים. את כברת-דרכם האחרונה עברו בזחילה אילמת. לשחוט בסכין, מאחור, את אנשי המשמרות שהפקדתי על בית-האסורים. כל חלאת העיר שוחררה לצאת ותרועה גועשת בקעה מן הגרונות. בסימטאות תססה זרימה. דבר רוח-שרע התנשם נשימה נחנקת.

בינתיים נשברו כיסי-התנגדות אחרונים. נלכדו נקודות-המפתח. סטרו-גוף הנאמן נתפס. אבל בפרוורים הקיצוניים התרופפה משמעת-המרד. חיילים מגודלים ושיכורים, מן הבוגדים ומן הנאמנים, פרצו אל תוך מגורי אזרחים וסוחרים. עיני החיילים היו שטופות-דם. כפות בכפפות-עור נשלחו לנשים ולביוזה. העיר נפלה בידי כוחות נמוכים. במרתפי השידור בסימטת מליסנדה נכלא המשורר שאול. יסודות נמוכים התעללו בו. לא יכולתי לשאת. בכיתי.

בהקיצה לפנות-בוקר הייתי

רוצה בו עוד. מראות פרועים היו באים בלי שחפצתי בהם. נזיר באדרת-שער בא עלי בחורשת שנלר, נושך בכתפי וצועק. פועל משוגע של בית-החרושת החדש אשר נבנה ממערב למקור-ברוך חוטף אותי ושועט לכיוון הגבעות ואני נישאת קלה בזרועותיו המוכתמות בשמן. והפּהים. כפותיהם רכות וקשות. שזופות שעירות רגליהם. אינם צוחקים. או מלחמה פרצה בירושלים, ואני בכתונת-הלילה הדקה ברחתי מביתי ורצתי טרופה בכביש צר ואפל. אורות פנסים חזקים האירו לפתע את שדרת-הברושים: הילד אבד. אנשים זרים ומחמירים מחפשים אחריו בגיאות. גֶשֶׁש. קציני-משטרה. מתנדבים יגעים מכפרי הסביבה. אהדתם נשקפת מעיניהם, אך כמה עסוקים הם. בעדינות ובתוקף מפצירים בי שלא אכביד. הסיכויים קיימים. המאמץ יוכפל עם עלות השחר. אני תעיתי בסימטאות הקודרות שמאחורי רחוב החבשים. צעקתי: יאיר, יאיר, ברחוב שהרבה פגרי-חתולים התגוללו על מדרכותיו. מאחת החצרות יצא הפרופיסור הישיש אשר מפיו למדתי ספרות עברית. חליפה מרופטת לבש. חייך אלי כאיש עייף מאוד. אמר בנימוס כי הגברת גם היא ערירית, ועל כן הוא מרשה לעצמו להזמין את הגברת. מי היא הנערה הזרה בבגד ירוק המחבקת את מתני בעלי במורד הסימטה כאילו אני אינני. הייתי שקופה. בעלי אמר: סנטימנט שמת. סנטימנט עצוב. נמל עמוק מאוד עומדים לבנות בחוף אשדוד.

היתה שלכת. העצים לא היו מחוברים היטב לאדמה. התנוודדות חשודה. מכוערת. על מרפסת גבוהה ראיתי את הקפיטן גֶמֶל. פניו היו חיוורים ועיניו יקדו. זקנו השחור היה גזוז בזוית תקיפה. ידעתי כי באשמתי ורק באשמתי ההפלגה מתעכבת. והזמן זורם וזורם. אני מתב-יישת, קפיטן. אל-נא תשתוק אלי.

*

כעבור שבועות אחדים פרצו התנגשויות דמים בירושלים, אחר-כך באו המלחמה וההפגזות והמצור והרעב.

כל ירושלים ישבה בבית וכתבה בשנות ילדותי, בסוף ימי השלטון הבריטי: לאיש כמעט לא היה בימים ההם רדיו, ולא טלוויזיה ולא וידאו ולא מערכת קומפקט-דיסק ולא אינטרנט ולא דואר אלקטרוני ואף לא טלפון. אבל לכל אחד היו עיפרון ומחברת.

כל העיר היתה נסגרת בשמונה בערב בצו העוצר הבריטי, ובערבים שבהם לא נסגרה היתה ירושלים מסתגרת מרצונה ורק רוח וחתולי רחוב ושלוליות של אור פנסים היו מתנועעים בחוץ. ואף הם היו מתחמקים להיבלע בין צללים כשעבר ברחוב ג'יפ-פטרול אנגלי ועליו זרקור ומכונת ירייה. הלילות היו ארוכים הרבה יותר מאשר הם בימינו מפני שתנועת כדור הארץ סביב צירו היתה איטית יותר, מפני שכוח המשיכה היה חזק יותר. אור-החשמל היה דל כי כולם היו עניים, חסכו בנורות וחסכו בתאורה. ויש שהיה החשמל נפסק לכמה שעות או לכמה ימים, והחיים ניגרו להם לאור עששיות נפט מפויחות. או לאור נרות. גם גשמי החורף היו חזקים הרבה יותר מכפי שהם עכשיו, ועמהם הלמו בתריסים המוגפים גם אגרופי הרוחות והדי הברקים והרעמים.

ערב-ערב היה לנו טקס-הסתגרות כזה: אבא היה יוצא לסגור את התריסים מבחוץ (כי רק מבחוץ ניתן היה לסגור אותם), בגבורה היה אבי צולל אל מלתעות הגשם והחושך וסכנות הלילה הלא-נודעות, כמו אותם הגברים השעירים מן העידן הניאנדרתלי שהיו מגיחים באומץ מתוך חמימות המערה כדי להביא טרף או כדי לגונן על הנשים והילדים. או כמו הדייג בספר "הזקן והים" היה אבא יוצא יחידי אל תהום איתני הטבע המשתוללים, מכסה היה את ראשו במין שק ריק הפוך ומזנק אל הלא-נודע.

ערב-ערב, עם שובו של אבא ממבצע התריסים, היה נועל מבפנים את הדלת ומהדק עליה את הברית (אל המשקופים, לשני צדי הדלת, היו מחוברים אצלנו שני ווי ברזל, וביניהם היה אבא מותח את מוט-הברזל השטוח שביצר את הדלת מפני פורעים ואויבים). קירות האבן העבים הגנו עלינו מכל רע, ותריסי הברזל, וההור האפל שניצב בכל כובדו ושמר על שלומנו ממש מעבר לקיר האחורי כמו מתאבק ענק ושתקן. כל העולם החיצון ננעל היטב בחוץ, ובפנים בתוך התא המשוריין היינו רק אנחנו שלושתנו והתנור והקירות המכוסים ספרים על גבי ספרים מן הרצפה ועד לתקרה. כך היה כל הבית נאטם מדי לילה ושוקע אט-אט, כמו צוללת מוגפת, אל מתחת לפני החורף. כי סמוך מאוד אלינו הסתיים פתאום העולם: פונים שמאלה אל מחוץ לחצר, ומשם כמאתיים מטר עד קצה רחוב עמוס, ושוב שמאלה, ועוד כשלוש מאות מטרים עד הבית האחרון שבקצה רחוב צפניה, ושם היה גם סוף הכביש וסוף העיר וקצה העולם: משם והלאה רק מדרונות טרשיים ריקים באפלה הסמיכה, נקיקים, מערות, הרים חשופים, גאיות, כפרי אבן צלופי גשם וחושך, ליפתא, שועפאת, בית איכסא, בית חנינא, נבי סמואל.

ערב-ערב ישבו אפוא כל תושבי ירושלים מסוגרים כמונו בבתיהם וכתבו: הפרופסורים שברחביה והמלומדים שבתלפיות והחכמים מבית הכרם והחוקרים מקריית שמואל והמשוררים והסופרים והאידיאולוגים והרבנים והמהפכנים ומחשבי הקץ והוגי הדעות. אם לא כתבו ספרים כתבו מאמרים. אם לא כתבו מאמרים חרוזו חרוזים או חיברו כל מיני פאשקווילים ופמפלטים וברושורות. ואם לא חיברו כרוזים בלתי חוקיים נגד שלטון האנגלים, חיברו מכתבים למערכת. או כתבו מכתבים זה לזה. כל ירושלים ישבה ערב-ערב רכונה אל הדף, מתקנת ומוחקת וכותבת ומלטשת: דוד יוסף ואדון עגנון זה מול זה, משני עברי הסמטה שבתלפיות. סבא אלכסנדר ומורה-זלדה. אדון זרחי ואדון אברמסקי והפרופסור בובר והפרופסור שלום והפרופסור ברגמן ומר תורן ומר נתניהו ומר ויסלאבסקי ואולי גם אמי. אבי היה חוקר וחושף מוטיבים של סנסקריט שחדרו אל האפוס הליטאי הלאומי. או השפעות הומריות על התהוות שירת ביילורוס. כאילו מתוך הצוללת הקטנה שלנו הוא מוציא בלילות פריסקופ ומשקיף מכאן אל דנציג או אל סלובקיה. וכן גם השכן מימין אדון למברג, שישב וחיבר ממואר בידיש, ומן הסתם גם השכנים ביחובסקי משמאל כתבו מדי ערב, והשכנים רחנודורף מלמעלה והשכנים שטיך שבבניין ממול. רק ההר, השכן שמעבר לקיר האחורי שלנו, רק הוא החריש כל הזמן. לא כתב אף שורה אחת.

ספרים היו פתיל החיים הדק שחיבר את הצוללת שלנו אל העולם החיצון. סביב-סביב הקיפו אותנו ההרים והמערות והמדבריות, בריטים, ערבים, מחתרות, צרורות אש מקלעים בלילה והתפוצצויות ומארבים ומאסרים וחיפושים וחרדות חנוקות מפני כל מה שעוד מצפה לנו בימים שיבואו. בין כל אלה התפתל לו אי-כך צינור החיים הדק אל העולם האמיתי: בעולם האמיתי היו האגם והיער, הבקתה והאפרים והאחו, וגם הארמון, שהיו לו צריחים וכרכובים וגמלון. ושם היה גם הפואִיָה, עתיר זהב וקטיפה ובדולח, מואר בנהרת שלל אורות כזוהר שבעה רקיעים.

בשנים ההן, כאמור, קיוויתי שאגדל ואהיה ספר.
לא סופר אלא ספר. וזאת – מרוב פחד.

כי אט-אט התחוויר לכל מי שקרוביו לא הגיעו ארצה שהגרמנים כבר הרגו את כולם. היה בירושלים פחד, שאנשים השתדלו בכל כוחם לקבור אותו עמוק בתוך החזה. הטנקים של רומל הלוא הגיעו כמעט עד סף ארץ-ישראל. מטוסים איטלקיים הפציצו בימי המלחמה את תל אביב ואת חיפה. ומי יודע מה עוד יעשו לנו הבריטים בטרם צאתם. ואחרי צאתם הלוא המוני ערבים צמאי דם, מיליוני מוסלמים משולהבים, יקומו ובתוך ימים אחדים ישחטו את כולנו. לא יותירו בחיים אף ילד.

כמובן שהמבוגרים השתדלו מאוד שלא לדבר על כל הזוועות האלה בנוכחות ילדיהם. על כל פנים, לא בעברית. אבל יש שמילה החליקה להם. או משהו צעק בשנתו. הדירות היו כולן קטנות ודחוקות ככלובים. בערב אחרי כיבוי האור הייתי שומע את קולות התלחשותם במטבח, על כוס תה עם ביסקוויטים של פרומקין, ויכולתי לקלוט חלמנו נאצים ווילנה, פרטיזנים, אקציות, מחנות מוות, רכבות מוות, הדוד דויד והדודה מלכה וגם הילד דניאל בן דודי בן גילי.

אי-כך חלחל הפחד: ילדים בגילך לא תמיד גדלים. לא פעם באים והורגים אותם עוד בעריסה. או בגן. ברחוב נחמיה אירעה לכורך ספרים אחד התמוטטות עצבים והוא יצא אל המרפסת וצעק יהודים, הצילו, מהרו, עוד מעט הם ישרפו את כולנו. האוויר היה טעון חרדות. ואני אולי כבר קלטתי כמה קל להרוג אנשים.

אמנם גם ספרים לא קשה לשרוף, אבל בכל זאת אם אגדל ואהיה ספר, הלוא בהחלט יש לי סיכוי שעותק אחד נידח יצליח בכל זאת לשרוד, אם לא כאן אז בארץ אחרת, באחת הערים, באחת הספריות הנידחות, בפינת אצטבה שכוחת אל: הלוא אני ראיתי במו עיני איך ספרים מצליחים להיחבא ולשקוע להם בחשכת האבק שבין טורי הכרכים הצפופים, תחת תלי-תלים של חוברות ושל כתבי-עת, למצוא להם מסתור אפלולי מאחורי ספרים אחרים –

בנובמבר כבר החל להסתמן מין מסך בין ירושלים לירושלים. עדיין הוסיפו קווי האוטובוסים לנסוע מכאן לשם וחזרה, עדיין נראו לפעמים ברחובנו רוכלי-פירות מן הכפרים הערביים הקרובים, נושאים עמם מגשי תאנים, שקדים, פירות צבר, אבל פה ושם כבר עקרו יהודים מן השכונות הערביות אל מערב העיר, וגם כמה תושבים ערבים ממערב העיר נטשו ועברו דרומה או מזרחה.

רק במחשבותי יכולתי עדיין ללכת לפעמים אל המשכו הצפוני-מזרחי של רחוב סנט ג'ורג', להשתאות בעיניים קרועות לרווחה אל ירושלים האחרת: עיר של ברושים זקנים שצבעם שחור ולא ירוק, שכונות של חומות אבן ואשנבים מסורגים וכרכובים וכתלים אפלוליים, ירושלים הנוכרית, החרישית, נשואת-פנים ומצועפת, העיר האתיופית, המוסלמית, הצליינית, העותמאנית, העיר המיסיונרית, עיר זרה, מתנכרת, עיר צלבנית, טמפלרית, יוונית, ארמנית, איטלקית, כבדת מזימות, אנגליקנית, פרבוסלכית, עיר מנזרית, קופטית, קתולית, לותרנית, סקוטית, סונית, שיעית, צופית, עלוית, שטופת קולות פעמונים ויבבת מואזינים, עבותת אורנים, מבעיתה ומושכת-לב בכל קסמיה המעולפים, בשלל מבוכי סמטאותיה האסורות עלינו ועוינות אותנו מתוך החושך, עיר צופנת סוד, חורשת רע, הרת אסון, כמו צללים כהים צפים שם ברחובות ההם בצל חומות האבן כל מיני צליינים-כוהנים עוטי גלימות שחורות וברדסים שחורים ונשים בעטיפות שחורות וברעלות שחורות.

383 א

"נו תראי איך שהילד האסטרטג שוב כבש לנו את כל הבית: במסדרון כבר בכלל אי אפשר לעבור, הכול מלא ביצורים ומגדלים מקוביות, עמדות מדומיניו, מוקשים מפקקי בקבוקים וגבולות ממקלות של דוק. בחדר שלו, על המחצלת, יש קרבות כפתורים מקיר לקיר. אסור לנו להיכנס לשם, זה מחוץ לתחום. בפקודה. ואפילו בחדר שלנו הוא כבר פיזר על כל הרצפה מזלגות וסכינים שגם הם בודאי מסמלים איזה קר-מזינו או ציים או ארמיות משוריינות. עוד מעט שנינו נצטרך לעזוב את הדירה שלנו ולעבור לגור בחצר. או באמצע הרחוב. אבל ברגע שהגיע העיתון הילד שלך עזב הכול, הכריז כנראה על הפסקת-אש כללית, נשכב על גבו על הספה והתנפל על העיתון. קרא את כולו ואולי אפילו את המודעות. כעת הוא מותח חוט ארוך מן המפקדה שלו שמאחורי ארון הבגדים דרך כל הבית עד תל אביב שנמצאת אצלו כנראה על שפת האמבטיה. ואם אני לא טועה, דרך החוט הזה הוא בעוד רגע יתחיל לדבר עם בן-גוריון. כמו אתמול. להסביר לבן-גוריון מה צריכים לעשות בשלב זה וממה עלינו להיזהר. אולי הוא אפילו התחיל כבר לתת לבן-גוריון פקודות."

384 א

בחייהם של יחידים וגם בחיי העמים, הקונפליקטים הנוראים ביותר הם לא פעם דווקא אלה המתגלעים בין שני נרדפים. רק במשאלת-לב רגשנית הנפוצה בכמה חוגים, הנרדפים והעשוקים באשר הם מתאחדים תמיד מתוך רגשי סולידריות וצוועדים כאיש אחד אל הבריקדות כדי להילחם יחדיו במזכאם האכזר. לאמיתו של דבר, שני ילדיו של אב מכה ומתעלל, לא בהכרח הם נעשים בני ברית, ולא תמיד שותפות הגורל מקרבת אותם זה לזה. לא פעם הם רואים איש באחיו לא אח לגורל כי אם דווקא את צלם פניו המבעיתים של רודפם המשותף.

אולי כך הם פני הדברים בין ערבי ליהודי, זה כמאה שנה: אירופה שהתעללה בערבים, השפילה ועשקה אותם באמצעות האימפריאליזם, הקולוניאליזם, הניצול והדיכוי – היא-היא אירופה שרדפה ודיכאה גם את היהודים, ולבסוף הניחה או סייעה לגרמנים לעקור אותם מכל קצווי היבשת ולרצוח כמעט את כולם. אבל הערבים מביטים בגו ורואים לפניהם לא קומץ ניצולים היסטריים למחצה אלא שלוחה חדשה ויהירה של אירופה הקולוניאלית, המשוכללת והנצלנית, שחזרה בעורמה אל המזרח – הפעם בתחפושת ציונית – כדי לשוב ולנצל ולנשל ולעשוק. ואילו אנחנו, מצדנו, מביטים בהם ורואים לפנינו לא קרבנות כמותנו, לא אחים לצרה, אלא קוזאקים עושי פוגרומים, אנטישמים צמאי-דם, נאצים בתחפושת: כאילו רודפינו האירופים שבו והופיעו כאן בארץ-ישראל, התעטפו בכאפיות, גידלו שפמים, אבל הם-הם שופכי-דםנו הוותיקים, שכל עניינם מאז ומתמיד אינו אלא לחתוך את גרונותיהם של היהודים לשם ההנאה והשעשוע.

ובחורף שבין שנת 48 לשנת 49 הסתיימה המלחמה ההיא. ישראל והמדינות השכנות חתמו ביניהן על הסכמי שביתת נשק, תחילה מצרים, אחריה ממלכת עבר-הירדן, ולבסוף גם סוריה והלבנון. עיראק, מצדה, החזירה את חיל-המשלוח שלה הביתה מבלי לחתום על שום מסמך. למרות כל ההסכמים האלה, הוסיפו כל מדינות ערב להצהיר כי הן מתכוננות לצאת יום אחד ל"סיבוב שני" של מלחמה בכוונה לשים קץ למדינה שהם, הערבים, סירבו להכיר בה, הכריזו כי עצם קיומה הוא בחזקת תוקפנות הולכת ומתמשכת, וכינו אותה "המדינה המדומה", "אל-דאולה אל-מזעומה".

מסך-בטון ירד והפריד בינינו לבין שיח' ג'ראח ושאר שכונותיה הערביות של ירושלים.

מן הגג שלנו יכולתי להשקיף על צריחי שועפאת ופידו וראמאללה, על המגדל הערירי בראש רכס נבי סמואל, על בית-הספר לשוטרים (שממנו ירה צלף ירדני והרג את יוני אברמסקי כאשר שיחק בחצר ביתו), על הר הצופים המנותק ועל הר הזיתים שבידי כוחות הלגיון, על גגות שיח' ג'ראח והמושבה האמריקאית.

יש שדימיתי לזהות שם, בין צמרות עבותות, את פינת הגג של וילה סילוואני. האמנתי שגורלם טוב בהרבה מגורלנו: אותם לא הפגזו חודשים ארוכים בתותחים, לא הרעיבו ולא הצמיאו אותם, לא הכריחו ללון על מזרנים במרתפים מצחינים. ובכל זאת הייתי מדבר עמהם בלבי לעתים קרובות. ממש כמו מתקן הבובות מר גוסטב קרוכמל מרחוב גאולה, נכספתי גם אני ללבוש בגדי שבת ולצאת אליהם בראש משלחת של שלום ופיוס, להוכיח להם את צדקתנו, להתנצל ולקבל מהם את התנצלותם, להתכבד שם בתופיני קליפות תפוזים מסוכרות, להפגין את

סלחנותנו ואת גודל-נפשנו, ולחתום עמם על הסכם של שלום ושל
ידידות ושל נימוסים וכבוד הדדי, ואולי אף להוכיח לעאִישה ולאחיה
ולכל בית סילואני שהתאונה ההיא אירעה לא לגמרי באשמתי, או לא רק
באשמתי.

לפעמים, לפנות בוקר, היינו מתעוררים לקול צרורות מקלעים מכיוון
קו שביחת הנשק, כקילומטר וחצי מביתנו, או לקול יבבת המואזין מעבר
לגבולות החדשים: כמו קינה מסמרת שיער חלחלו צלילי יללת תפילתו
הפולחת והחרידו את תרדמתנו.

432-4 ז